

Conf. dr. Doina Marta Bejan

**TRADUCERILE TEXTULUI BIBLIC,
MOMENTE ALE RACORDĂRII
CULTURII ROMÂNE
LA COMUNITATEA CULTURALĂ EUROPEANĂ**

O componentă fundamentală a unității spirituale a Europei o constituie dimensiunea semantică a limbilor europene moderne. Indiferent de originea și de configurația lor tipologică, limbile Europei prezintă, în special la nivelul variantei lor literare, un fond semantic comun, rezultat mai ales din raportarea respectivelor culturi naționale la fundamente comune: umanismul greco-latin și religia creștină. Dincolo de fondul comun de structuri sintactice și frazeologice preluate prin traducerea *Bibliei*, limbile europene moderne dețin un număr foarte mare de structuri conceptuale identice, lexicalizate în mod diferit și în momente istorice diferite, pe baza unui model lingvistic primar, existent în versiunile ebraică, greacă, latină sau slavonă ale textelor sacre. În special, pe acest fapt se întemeiază ceea ce mulți numesc „comunitatea conceptuală europeană“, realitate care explică și relativa facilitate a traducerii dintr-o limbă europeană în alta.

Traducerea textelor sacre a însemnat pentru limbile europene moderne piatra de încercare și începutul variantei lor literare: prin transfer conceptual din limbile liturgice greacă și latină (în cazul limbilor slave moderne și parțial al românei, se adaugă și slavona, care, însă, ca limbă de cultură, a fost doar „ein in slavische Morpheme travestiertes Griechisch“), limbile europene și-au însușit un fond conceptual comun, lexicalizat conform disponibilităților sistemice proprii fiecăreia, prin diferite forme de împrumut sau calchiere lexicală.

Percepția semantică a conținutului unor concepte abstracte variază în epoca veche uneori chiar la același autor, și cu atât mai mult la autori diferiți

sau în perioade diferite. Petrecându-se de regulă în actul traducerii, la nivelul textului, acest transfer conceptual și lingvistic poate fi urmărit în principalele traduceri integrale ale *Bibliei* în limba română, precum și în câteva din principalele texte liturgice și teologice din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Cercetătorul ieșean Eugen Munteanu (1995: 219-280) a urmărit diferitele încercări de lexicalizare a unor concepte abstracte, până la constatarea unor norme lexical-stilistice relativ stabile, ținând seama de caracterul polisemantic, adesea marcat de ambiguitate și echivoc, al majorității termenilor românești cu caracter sapiențial, preexistenți în habitudinile utilizatorilor limbii scrise.

Vom exemplifica cele spuse în introducerea intervenției noastre cu urmărirea lexicalizării în română a conceptului de „conștiință” (Munteanu, 1995: 220-233), a cărui bogată sferă semantică și multiple aplicații (morală, teologie, filosofie, psihologie, viață curentă etc.) indică locul central deținut în perceperea morală a existenței de către spiritul de tip european. Cercetarea istoriei acestui concept și a lexicalizării sale în limbile europene moderne oferă un bun exemplu al intimei legături ideologice între clasicitatea greco-latină și creștinism; căci, deși precreștin, acest concept și-a impus însemnătatea prin filiera gândirii creștine, fiind adoptat, practic, odată cu creștinismul, de toate limbile europene (între calcurile lexicale succesive ale unor termeni savanți sau religioși din greacă, pot fi amintiți pentru gr. $\sigma\upsilon\nu\epsilon\iota,\delta\eta\sigma\iota\varsigma$: lat. *conscientia*, got. *Misswissei*, vechi germ. *Gewissen*, oland. *geweten*, sued. *samvete*, rus. *sovest*).

În linii mari, începând cu gr. $\sigma\upsilon\nu\epsilon\iota,\delta\eta\sigma\iota\varsigma$: lat. *conscientia* și până la corespondenții acestora în limbile moderne, conținutul semantic al termenilor pentru „conștiință” se polarizează în jurul a două grupuri mari de sensuri: 1. (în aria psihologică) „sfera interioară a sentimentelor și trăirilor omenești; percepția sinelui în raport cu lumea exterioară” (germ. *Bewusstsein*) și 2. (în sfera morală) „complex spiritual și sufletesc referitor la atitudinea față de bine și adevăr” (germ. *Gewissen*). Ambele grupe de sensuri se regăsesc în modelul primar gr. $\sigma\upsilon\nu\epsilon\iota,\delta\eta\sigma\iota\varsigma$, un substantiv compus de la verbul grecesc $\sigma\iota\delta\alpha$ „știu”, cu elementul lexical (prepoziție și adverb) $\sigma\upsilon,\nu$, „cu, împreună”.

În terminologia filosofică grecească, substantivul $\sigma\upsilon\nu\epsilon\iota,\delta\eta\sigma\iota\varsigma$ desemnează funcția primară a rațiunii ($\nu\omicron\upsilon\tilde{\omicron}\varsigma, \delta\iota\alpha,\nu\omicron\iota\alpha$) de a discerne între bine și rău; elementul de compunere $\sigma\upsilon,\nu$ impune compusului grecesc notele semantice de „repliere spre sine” a subiectului cunoașterii și de „asociere”.

Majoritatea cercetătorilor lexicografi, ca și teologii, converg spre concluzia că gr. συνειδησις este o creație lexicală a filozofilor stoici care s-au servit de acest termen pentru a denumi în special conștiința psihică, iar apoi și conștiința morală, percepută ca sursă a remușcărilor pentru cei care au greșit. În doctrina stoică, se pare că gr. συνειδησις avea trăsăturile unui termen tehnic, ceea ce explică perfecta adecvare în limba latină a termenului calchiat după modelul grecesc, lat. *conscientia* (gr. συ,ν = *cum*, gr. ειδησις = lat. *scientia*). Crearea latinescului *conscientia*, utilizarea și impunerea sa în sfera disocierilor de ordin moral se datorează lui Cicero și lui Seneca, traducători și interpreți în limba latină a scrierilor stoicilor greci; termenul a fost larg folosit în latina clasică la Titus Livius, Tacitus, Quintilian etc.

Devenit termen creștin fundamental prin preluarea sa de către Sf. Hieronymus, care îl folosește în versiunile pe care le-a dat Vechiul Testament și Noul Testament, substantivul *conscientia* va deveni un bun comun al terminologiei ecleziastice occidentale, constituind în Evul Mediu, în epoca Renașterii sau, uneori, în epoca modernă, modelul pentru crearea unor termeni echivalenți în limbile literare moderne. Transferul conceptului „conștiință” din latină în limbile vernaculare s-a efectuat fie prin *împrumut*, ca în franceză, italiană, spaniolă, engleză, fie prin *calchiere*, ca în germană, maghiară etc. În toate cazurile, cadrul de transfer l-a constituit textul biblic, în special cărțile neotestamentare.

În *Septuaginta*, gr. συνειδησις - termenul specializat în terminologia filozofică grecească pentru „conștiință”, apare doar de trei ori și servește la traducerea ebraicului *madda'*, termen care în *Biblia Hebraica Stuttgartensia* are sensul generic de „gândire”. Funcția conștiinței nu reprezintă în *Septuaginta* un concept lexicalizat ca atare, valorile sale fiind atribuite cel mai adesea inimii (gr. καρδι,α), văzută ca sediu al regretului, remușcării și penitenței. Termenul gr. συνειδησις apare frecvent în greaca neotestamentară, ca termen de doctrină creștină fiind scos din sfera pur intelectuală de Sf. Pavel și de scriitorii ecleziastici din primele secole creștine, ajungând să semnifice exclusiv valori morale creștine.

Procesul de lexicalizare în limba română literară veche a acestui concept de sorginte biblică se evidențiază prin compararea diverselor traduceri succesive ale textelor sacre. Prin transpunere literală, în cele trei versiuni biblice românești din secolul al XVII-lea, *Ms. 45* „pururea au luat cele năsilnice, țiindu-se cu împreună știința”; *Ms. 4389* „apucând pururea cele cumplete,

care sînt ținute *cu sfat*"; *Biblia* din 1688, „pururea au luat cele rele, ținându-se cu *știință*“, doar în *Ms. 45* s-a realizat individualizarea lexicală a conceptului „conștiință“ prin calchierea corespondentului grecesc creându-se compusul românesc *împreună știință*, echivalând separat componentii gr. συνειδησις (gr. συ,ν = rom. *împreună*, gr. ειδησις = *știință*). Revizorii bucureșteni ai *Ms. 45*, care au pregătit textul pentru tipar în 1688, au redus sintagma calchiată la termenul *știință* obnubilând, prin ignorarea aportului semantic al gr. συ,ν, semnificația globală originară a contextului biblic.

În *Biblia* de la 1688, substantivul *știință* apare cu o frecvență foarte mare, transpunând, de obicei, εισηγημη „faptul de a deține cunoștințe și deprinderi sistematice într-un domeniu: știință“, gr. ειδησις „capacitatea de a cunoaște; știință“ sau gr. εμπειρια „cunoaștere directă; experiență“. Acest polisemantism al rom. *știință* îl face inapt de a exprima, în context biblic, noțiunea specializată de „conștiință“.

Nici opțiunea *sfat* a autorului *Ms. 4389* nu constituie o soluție bună pentru lexicalizarea conceptului „conștiință“; traducătorul rămâne apropiat textului slavonesc din Ostrog, dar confundă slavon. *suvesti* „conștiință“, un derivat calchiat după grecește, cu slavon. *suvetu* „sfat“.

Revizuirile ulterioare ale textului de la 1688 (Micu, Blaj, 1795; Filotei, Buzău, 1854; Șaguna, Sibiu, 1856-1858) păstrează intact contextul formulat în *Biblia* de la 1688, introducând însă pentru exprimarea conceptului „conștiință“, substantivul *cunoștință* derivat românesc din verbul *cunoaște* + *suf. - ință*, pe care îl întâlnim frecvent cu sensul „conștiință“ în traducerile din *Noul Testament* și în texte liturgice și moral-teologice.

Într-un alt loc din *Vechiul Testament*, în Ecles. 10, 20, gr. συνειδησις, lat. *conscientia* și slavon. *suvesti* sunt echivalate în *Biblia* - 1688 prin substantivul *socotință*, termen care, datorită polisemiei sale, nu poate nici el susține, în mod univoc, sensul „conștiință“; în consecință, Micu și Șaguna vor prefera aici substantivul *cuget*, derivat postverbal din *cugeta*, atestat în *DA* cu sens secundar „conștiință“, în stilurile bisericesc și beletristic. În sfârșit, în versiunile biblice românești moderne (N. Nitzulescu, 1908; D. Cornilescu, 1923; V. Radu, Gala Galaction, 1938; *Biblia* sinodală, 1968 și 1990) se găsește în acest loc substantivul *gând*, în consens cu multe din versiunile biblice europene moderne.

Aceeași instabilitate de traducere, care reflectă absența unei norme lexicale pentru conceptul „conștiință“, remarcăm și în traducerile *Noului*

Testament, unde frecvența substantivului συνειδησις este apreciabilă, iar în unul și același context neotestamentar poate fi constatată diversitatea soluțiilor oferite de diverși traducători. Începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și continuând cu traducerile biblice din secolul al XX-lea, substantivul *cuget* (derivat postverbal din *cugeta*) tinde să devină normă lexicală în stilul bisericesc pentru desemnarea noțiunii de „conștiință“, prin extensia notei semantice „viață spirituală interioară“ a acestui lexem (pentru întreaga epocă veche a românei literare, utilizarea cu sensul „conștiință“ a substantivului *cuget* pare să fi reprezentat una din normele cele mai stabile ale limbii literare).

Deși forma conștiință poate fi uneori reperată în scrierile bisericești, în special în cele cu conținut teologic, caracterul conservator al acestui stil al limbii române literare moderne determină preferința pentru selecția soluției tradiționale *cuget* în variantele liturgică și biblică ale acestui stil, întrucât „conștiință“ este simțit ca prea modern.

Exemplul discutat, căruia i se pot atăuga altele, relevă faptul că realizarea în limba română a unor disponibilități complexe ale expresiei intelectuale este rezultatul unui proces relativ îndelungat, primele tentative de lexicalizare a conceptelor având loc pe tărâmul traducerilor religioase, finalizarea încetățenirii lor în limba literară realizându-se prin literatura laică, în cursul procesului de modernizare și re-romanizare a lexicului românesc.

Bibliografie

Arvinte, Vasile, *Studiu lingvistic asupra primei părți (Facerea) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și cu Ms.4389, în Biblia de la București (1688) seria Monumenta linguae Dacoromanorum, Pars I, Genesis, Iași, 1988, p. 47-121.*

Dicționarul limbii române, partea a II-a, C, București, 1940.

Mircea, Ioan, *Dicționar al Noului Testament, București, 1984.*

Munteanu, Eugen, *Studii de lexicologie biblică, Editura Universității „Al. I. Cuza“, Iași, 1995.*

Munteanu, Eugen, *Configurația câmpului semantic referitor la noțiunile din sfera cunoașterii în Biblia de la București (1688), în comparație cu originalul grecesc al traducerii, în AUI, serie nouă, lingvistică, tomul XXXV (1989), p. 43-62.*